SZILÁGYI-GÁLMIHÁLY,
MINDENNAPI POLITIKA,
POLITIKAFILOZÓFIA

[posztmodern politológiák]

Murray Edelman

A politika szimbolikus valósága

L'Harmattan

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
Murray Edelman: *The Symbolic Uses of Politics.* 2. kiadás. University of Illinois Press, Urbana–Chicago, 1985 (az 1964-es első kiadás utószóval bővített változata)

Fordította

HIDAS ZOLTÁN

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino–Italia
T./F.: 011.817.13.88

ISBN 963 9457 98 1
ISSN 1785-3354

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
kiado@harmattan.hu
www.harmattan.hu

A nyomdai előkészítés a Limes Kkt.,
a sokszorosítás a Könyvpont Nyomda Kft. munkája
A borító Tóth Péter tervei alapján készült

Tartalor

... a szerepek gyökeres átalakulása. Eb-
egyre mélyülő válság általános érzése közügyekben. Himmelstrand kísérzolta ezt az összefüggést: „Egy ügy jelentőségének a megnövekedése abban meg, hogy fokozódik a tevékenységek *intenzitása* egy szűkebb szimbolin, és nem abban, hogy *kibővül* a tevékenységek köre.”[18]

a metaforikus világának egyik fontos aspektusa, amelybe észleleteink il- a mitikus idő dimenziója. A múlt és a jelen szelektív megalkotása a jelen- igazolására szolgál. Aki khiliasztikus vagy fenyegető fogalmakban gonnúltról és a jövőről, az jelenbeli szorongásairól tesz tanúbizonyságot; az lvázolt utópia pedig megmutatja, hogy milyen összefüggésekben észleli eszélyeket. A harmincas évek szorongásokkal teli és mélységesen üzletközönsége rokonszenvvel fogadta, ha valaki a XIX. század végi iparmágistalan rablólovagokként festette le. Az ötvenes évek gazdaságával azonoég viszont már azokat az új történeteket kedveli, melyekben ugyanazok k úgy tűnnek fel, mint akik „kreatívan reagáltak” saját korukra. A fogék azzal legitimálják egy hatalmas védelmi rendszer kiépítését és a különszövetségeket, hogy „Amerika évszázada” jelszóval új jövőt kreálnak. Az úgy élhet békében önmagával, hazájával és saját helyzetével, ha szigniólumai fényében folyamatosan újrateremti a múltját, a jelenét és a jöz emberek, akiknek hasonlóak a szocializációs folyamataik és a vonatportjaik, azonos minták szerint alakítják a világukat, és közös politikai ítenek ki.

and: i. m. 267.

Összegzés

Miután meghatároztuk a politika szimbolikus összefüggéseinek formáit, és megvizsgáltuk e formák politikai funkcióit, világossá vált, hogy általános szociálpszichológiai mechanizmusok kapcsolják össze őket. Az egyik központi motívum a szerepátvétel, amely különösen a közhivatalnokok és a politikai vezetők viselkedésére van erőteljes hatással. Egy másik fontos elem a fenyegetés és a megnyugtatás folytonos feszültsége, amely jól magyarázza a politikai szimbólumok nagyközönségből kiváltott reakcióit. E két mechanizmus funkcióinak áttekintése ezért segítségünkre lehet könyvünk főbb téziseinek összefoglalásában és átfogóbb összefüggésbe illesztésében.

A közhivatalnokok azáltal nyerik el és tartják meg vezetői pozíciójukat, hogy átveszik annak a közönségnek a szerepeit, amelynek a támogatására szükségük van. Az a tisztviselő, aki helyesen méri fel, hogy a közönség miként reagál tetteire, beszédeire és gesztusaira, olyan viselkedéseket avat szignifikáns szimbólumokká, amelyek közös jelentéseket idéznek fel a hallgatóság és önmaga számára, úgy alakítva a további lépéseit, hogy a közönséget megnyugtassa és ebben az értelemben „képviselje”.

A hivatalnokoknak mindenképpen osztozniuk kell azoknak a szervezett érdekcsoportoknak a szerepében, amelyeknek a tevékenységét a jog szabályozni hivatott. Az igazgatási intézmények hivatalnokai ezért a hatáskörükbe tartozókkal folytatott kölcsönös szerepátvétel révén általában úgy cselekszenek, hogy nagymértékben lehetővé teszik a formális szabályok alóli kibújást. Az alkalmazottak közti szerepátvétel, ami a konformitás intézményi kényszerét eredményezi, ugyanezt a hatást erősíti. A törvények megkerülésének és hajlékony végrehajtásának kedvez továbbá a jogi és adminisztratív nyelv sokértelműsége is, valamint az egyezkedés lehetősége, melynek során a szabályozások érintettjei – közvetve vagy közvetlenül – szankciókat érvényesíthetnek a közhivatalnokokkal szemben. A hivatalnok lépései tehát megnyugtatják a szervezett csoportokat, és alkuerejüknek megfelelő konkrét előnyökben részesítik őket. Az adminisztratív aktusok eszerint szimbólumok: egyfelől a nagyközönség védelmének szimbólumai, másfelől az intézkedő hivatalnok abbéli képességének szimbólumai, hogy az ügyeket az igazgatottak nézőpontjából is látja. A fenyegetés és a megnyugtatás közti feszültség ugyan mindkét fél számára elkerülhetetlenül fennmarad, a szerepátvétel mégis biztosítékot jelent arra, hogy a magán- és a közcselekede-

tek életképes modellje jöjjön létre: hogy a magán- és a közcselekvők ne tűnjenek el a színről, és az előbbiek érvényesíthessék a rendelkezésükre álló szankciókat. Ez a lehetőség a döntéshozatali folyamatok nem-nyilvános elemeinek, vagyis az alkudozásnak és az elfogadott kiskapuknak köszönhető.

Ugyanakkor a döntéshozatali folyamatok közismert aspektusai megnyugvással töltik el a széles tömegeket, akik puszta szemlélőként figyelik a politika színpadát, s akiknek nem állnak rendelkezésükre közvetlen szankciók az egyezkedéshez. A kívülállók egészen másfajta fenyegettetéseket észlelnek: ezek egyfelől a kiszolgáltatottság érzéséből fakadnak, a hírek megközelíthetetlen, mégis állandóan jelen lévő világának vészjósló fejleményeivel szemközt, másfelől saját belső feszültségeikből származnak.

A politika külső szemlélői számára a politikai folyamatok drámaibb és publikusabb vonásai biztonságot közvetítenek, ám erre csakis azért képesek, mert maguk az emberek ambivalens lények, akik megnyugtatásra áhítoznak. A meggyőzési nyelven elhangzó szónoklatok azzal indokolják a kormányzati beavatkozásokat, hogy azok úgymond széles társadalmi érdekeket védenek. A jogi nyelv az állítólagos védelmi intézkedések végrehajtását olyan fogalmakban írja elő, amelyek a laikus számára pontosnak tűnnek, míg a jogász vagy a politikus szemében sokértelműek. A bírósági kihallgatások és a közigazgatási meghallgatások a bizonyítékok racionális mérlegelésének és a széles tömegek érdekképviseletének a formáját öltik, miközben a hivatalnokok, bírák és esküdtek számára megkönnyítik akár a törvényszegők, akár a sértettek szerepének átvételét. A drámai formákon alapuló döntéseket annak az ambivalenciának a kiélése legitimálja – mégpedig formálisan szembesítő meghallgatások keretei közt –, amely az emberek egymásnak feszülő érdekeiből és észleléseiből fakad.

Számos elismert és nagy nyilvánosságnak örvendő intézmény járul még hozzá a politikai célkitűzések legitimálásához és nyilvános támogatottságának megerősítéséhez. A választások jelenthetik az egyik legfontosabb eszközt, amely a tömegeket biztosítja róla, hogy részt vesznek a politika alakításában. Ha a politikai vezető gesztusaival dramatizálni tudja azt a képességét, hogy képes megbirkózni a nyilvánosság által rettegett veszélyekkel, akkor elnyeri a szükséges támogatást. Akik tájékozódás és iránymutatás után sóvárognak egy idegennek érzett világban, könnyen tekintik érvényesnek és hatásosnak a vezetők ilyesfajta gesztusait, hiszen amúgy is ritkán van mód feltárni a vezetői döntések következményeit. A személytelen fenyegető erőkkel szemben a híveket megnyugvással tölti el a személyes fellépés dramaturgiája, még akkor is, ha bizonyíthatatlan, hogy az illető valóban osztozik-e az értékeikben, és képes-e azokat konkrét előnyökre váltani.

A formális politikai aktusok díszletei hozzájárulnak az általuk keretezett cselekmények integritásának és legitimitásának „bizonyításához", a valóság olyan képét teremtve meg, amelyen minden ellenbizonyíték kívül reked. Ezek a keretek a politikai vezetőnek is segítségére vannak abban, hogy rátaláljon a hívei számára jelentős szerepekre és identifikációkra.

A nyelvi formák és kifejezések megerősítik a más politikai szimbólumok által kiépített biztató perspektívákat, bonyolult összefüggésben azokkal a tettekkel, amelyek részt vesznek az értékek, a normák és a jövőbeli lehetőségekkel kapcsolatos elképzelések alakításában. A fennálló politikai intézményeket olyan absztrakt értékek megtestesüléseinek tekintjük, mint a demokrácia és az igazságosság. A „társadalmilag patologikus" nyelvhasználat szerkezete olyan intézmények iránt ébreszt kötődést, amelyek az emberektől valójában megtagadják az általuk nagyra értékelt javakat. Ez a nyelvhasználat gátat vet a csoportkövetelésekkel szembeni potenciális ellenállásnak, bürokratikusan vagy fizikailag az emberekkel szembeni elvárásokhoz szabva a szimbólumok jelentését. Az elcsépelt frázisok jó szolgálatot tesznek varázsigeként, mert eltompítják az emberek kritikai érzékét.

A politikai célok lényegi kielégíthetetlensége szintén hozzájárul ahhoz, hogy a politika külső szemlélőiben fennmaradjon a feszültség izgalom és megnyugvás között. A politikai célok megnevezései, amelyek inkább logikai kategóriák, mintsem konkrét szükségletek jelei, ki sem elégíthetők konkrét javakkal. Az ilyen javak csak tovább növelik az aspirációs szintet. A megnyugvás feltétele mindig az, hogy újra és újra megismételt politikai aktusok és gesztusok szimbolizálják a helyzet megerősödését az adott célokkal rendelkező csoportok számára. Az ilyen aktusok státusszimbólummá válnak.

Mind a feszültség, mind a megnyugtatásszükséglet egyik fő forrása az a megosztottság, amely az embereket legmélyebben felkavaró és a társadalmat a legszélesebben érintő politikai ügyekben tapasztalható. Ezek szerint a megosztottság mértéke alapján megkísérelhetjük meghatározni a politikai szimbólumok erejét és az irántuk mutatkozó fogékonyságot. Ha a munkahelyi és az egyházi tevékenység nem az örömteli kapcsolatoknak kedvez, hanem csak az elidegenedést fokozza, akkor a politika szimbolikus biztosítékai iránti igény egyre növekszik.

A közhivatalnokok szerepátvételei, a külső szemlélők pszichikai feszültségei és meghasonlottságai tehát mind-mind hozzájárulnak a politikai aktusok, a vezetési stílusok, a politikai díszletek és nyelvezet szimbolikus hatalmához.

Azok a témák, amelyeket egy-egy társadalom a saját államberendezkedéséről szólva előszeretettel hangsúlyoz, nem feltétlenül jellemzik pontosan a politikai életet; annyit mindenesetre elárulnak, hogy az emberek mit akarnak hinni önmagukról és hazájukról. Voltak olyan kultúrák, melyekben az emberek úgy döntöttek, hogy vezetőiket istennek vagy istenek leszármazottjának hiszik, ezért isteni felhatalmazást tulajdonítottak nekik. Másutt az emberek azt gondolták, hogy a vezetők és a törvényalkotók kiválasztásának mechanizmusai szükségképpen egy tehetséges arisztokrácia uralmát eredményezik, vagy éppen egy kiválasztott osztály – a proletárok, a katonák, a nagybirtokosok – érdekeit szolgálják. Az emberek gyakran hitették el magukkal, hogy politikai intézményeik az emberek tömegeinek akaratát ültetik át a politika gyakorlatába.

Metafizikai értelemben valamennyi feltevés igaz lehet, a társadalomtudomány számára azonban ennél sokkal érdekesebb, hogy ezek az elképzelések tudományos módszerekkel sokszor igazolhatatlanok, hogy sok a kivétel – s hogy a bizonyítékok hiánya és a kimutatható kivételek ellenére az emberek mégis hisznek bennük. Világos, hogy ezek a hitek más szerepet töltenek be, mint az adott ország politikai intézményrendszerének a leírása. Arra szolgálnak, hogy összetartsák az embereket, és fenntartsák az állam rendjét.

Az Egyesült Államokban meglehetősen könnyű azonosítani azokat a feltevéseket, amelyeket államberendezkedésünkkel kapcsolatban előszeretettel hangoztatunk: az oktatásban, a politikai szónoklatokban, a népszerű írásművekben, a hétköznapi társalgásban, s főleg azoknak a felháborító „kivételeknek" az emlegetésében, amelyek eltérnek az állam „rendes" működésétől.

Elhitetjük magunkkal, hogy a nép határozza meg, mit tegyen a kormányzat, bizonyítékul pedig felhozzuk a választásokat, a törvényhozási gyakorlatot és a közvélemény-kutatásokat.

Hitünk szerint az államgépezet úgy működik, hogy az igazgatásban dolgozók a törvényhozás – és így végső soron a nép – akaratát hajtják végre, nem pedig maguk szabják meg a politikát. Törvényeink ugyanis erre szorítják őket, és büntetéseket helyeznek kilátásba az olyan adminisztratív lépésekre, amelyeket a jog nem szentesít.

Azt bizonygatjuk magunknak, hogy az a kormányzat, amelyik kielégíti az általános igényeket, valóban el is nyeri a nép támogatását; vagyis hogy a közügyek fontosak a végrehajtó és törvényhozó hatalom megválasztásában, s hogy a konkrét igények kielégítése politikai elégedettséget kelt. Ez a meggyőződés a népszuverenitásba vetett hitünk alapja.

Végezetül azt is gondoljuk, hogy a kormány kellő hatalommal és tudással rendelkezik ahhoz, hogy elérje a nép által kívánt eredményeket. A politikai tisztségek jelöltjei eredményeket ígérnek, mi pedig aszerint dicsérjük vagy szidjuk vezetőinket, hogy – gazdaságilag, katonailag, diplomáciailag stb. – miként alakultak az ügyek.

Hogy az iménti feltevésektől való eltérés egyáltalán nem kivételes, hanem meglehetősen hétköznapi jelenség, az rengeteg politikatudományi kutatásból nyilvánvaló. Számos ilyen eltérésről könyvünkben is említést tettünk. Munkánk jó összefoglalása lehet, ha felkínálunk egy alternatív képet az amerikai államberendezkedésről: az alábbiakban olyan feltevéseket állítottunk össze, amelyek a gyakori „kivételekről" adnak számot, és segítenek a tényleges – vagyis nem a reménybeli – történések magyarázatában.

(1) Az, hogy az emberek mit kapnak az államtól, nem a törvényekbe, alkotmányokba vagy szónoklatokba foglalt ígéretektől függ, hanem attól, hogy a közigazgatás mit kezd a problémáikkal. A közigazgatási hivatalnokoknak a gyakorlatban meglehetősen nagy mozgásterük van ahhoz, hogy megfeleljenek azon csoportok érdekeinek, velük szemben. Ettől még nem lesznek „árulók": egyszerűen átveszik azokat a szerepeket, amelyeket szervezeti pozíciójuk megvalósíthatónak láttat velük.

(2) Az a széles körben elterjedt elképzelés, miszerint a közigazgatás döntéseit a törvényhozói szándék vagy a népakarat szabja meg, szentesíti és elfogadhatóvá teszi az adminisztratív intézkedéseket.

(3) Igen ritkán lehet kideríteni, hogy egy-egy törvény vagy döntés milyen konkrét következményekkel jár. Az átláthatatlan gazdasági kölcsönhatások, a kiszámíthatatlan pszichológiai reakciók, idegen kormányok és hazai csoportok lépései mind-mind növelik a bizonytalanságot. Mivel az ember tart a személytelen, ellenőrizhetetlen és ismeretlen eseményektől, ezért a politikai események értelmezésében mindig hajlik a megszemélyesítésre. A ténylegesnél sokkal nagyobb beavatkozási lehetőségeket tulajdonítunk vezetőiknek. Azt akarjuk hinni, hogy a magas tisztségek viselőinek megvan a hatalma és a tudása is meghatározott eredmények eléréséhez. Hűségesen ragaszkodunk egy olyan elnökhöz, akinek a gesztusai – a konkrét eredményektől függetlenül – azt hirdetik, hogy képes elbánni az ellenséggel.

(4) Ha egy érdekcsoport eléri egy-egy politikai célját, nem visszavonul, hanem ugyanazoknak a javaknak a növelését követeli. Az egyes csoportokat csak az nyugtatja meg, ha szimbolikus biztosítékokat nyernek arra nézve, hogy „az állam" legitimnek tekinti követeléseiket és álláspontjukat, s ha ez a megnyugtatás újra és újra elhangzik.

(5) Biztató várakozásokat keltő beszédek, gesztusok és díszletek szorítják korlátok közé az emberek politikai igényeit, és tartják fenn a közrendet. A mindennapos politikai fecsegéseket és színjátékokat nem szoktuk kielemezni, éppen ezért rejtett implikációik annál alattomosabban és erőteljesebben hálóznak be minket.

Az iménti feltevések alapján egészen más viselkedést várhatunk a hivatalnokoktól, a szervezett csoportoktól és a nagyközönségtől, mint amilyet az állam működésével kapcsolatos népszerű és jól formalizált elképzelések tartalmazni szoktak. A mi feltevéseink, a rengeteg kivételt látva, nem kelthetnek csalódást, de némi meglepetést azért okozhatnak.

Utószó 1984-ből

(Töprengések a szimbólumokról és a politikáról)

A politika médiumok közvetítette látványosság, melynek nézői a nagyközönség soraiból valók. Azért képes magára vonni a figyelmet, mert akárcsak valami többértelmű textus, olyan jelentésekkel telítődik, amelyek megnyugtatják vagy fenyegetik az embert. Az ábrázolt politikai eseményekkel kapcsolatos jelentések konstrukciója támogatást biztosít bizonyos ügyeknek, és legitimálja a javak elosztását.

Azok az írások, amelyek a szimbolizáció helyét tárgyalják a politikában, azt firtatják, hogyan születik meg a jelentés a politikai nyelvhasználat és különféle cselekedetek révén. A politikatudomány szemiotikai fordulata szakítást jelent az intézményi osztályozás és a jogi leírás XX. század eleje óta uralkodó hagyományával, és kevésbé nyilvánvaló, de még gyökeresebb szakítást jelent a második világháború után felvirágzott behaviorizmussal. A behaviorizmus ugyanis irányultságában nagyrészt pozitivista, ezzel szemben a jelentéskonstrukció elmélete az objektumok megfigyelése helyett inkább a szubjektumok értelmezéseire összpontosít. A politikai szimbolizáció irodalma a legtöbb kritikát a politikatudomány fő áramával való episztemológiai feszültsége miatt váltotta ki: azt vetették a szemére, hogy a tudomány logikai pozitivista modellje szerint képtelen akár igazolni, akár cáfolni a politikai ismeretekről alkotott következtetéseit. Megítélésem szerint ez a fajta kritika nem különösebben termékeny, hiszen egy olyan kutatás, amelyik eleget tenne a pozitivista kritériumoknak, nem is a szimbolizációt vizsgálná, hanem inkább azokat a megnyilvánulásokat, amelyekre az emberek szocializálódtak – ami persze megszokottabb, ám gyökeresen más kutatói vállalkozás lenne.

Aki a szimbolizációt tanulmányozza, az arra kíváncsi, miként teremtődnek és változnak meg a jelentések. A jelentések megszületésének vizsgálatához a megfigyelőt és a megfigyelteket nem szubjektumnak és objektumnak, hanem inkább egyazon tranzakció részeinek kell tekintenünk. Fel kell ismernünk továbbá azt is, hogy az értékek, az elméletek és a tények nem különálló konceptusok, hanem szervesen összefonódnak egymással.

Minden politikai aktus befejezetlen szimbólum, hiszen a közönség nem magukat a fizikai tetteket, hanem a róluk szóló beszédet tapasztalja. Még ha valaki tanúja lesz is egy jelentősnek tekintett politikai eseménynek, a nyelv az, ami az eseménynek

jelentőséget kölcsönöz, mivel a saját szemmel látott mozgások is csupán értelmezésre szoruló benyomások. A nyelv tehát a politikai jelenségek megteremtése terén a cselekvés legfőbb formája, ami azt sugallja, hogy a politikának több köze van az irodalomhoz és a művészethez, mint az olyan versengő vagy együttműködő vállalkozásokhoz, amelyekben érdekeiket követő emberek vesznek részt. A nyelvi formák mint szimbólumok elemzése kiemelkedő fontossággal bír, de mindig szem előtt kell tartanunk, hogy maga a nyelv olyan materiális valóság (hanghullámok és papírra rótt jelek), amely a megfigyelőtől, a helyzettől, a fizikai cselekedetektől és a vele asszociált más nyelvektől nyeri a jelentését.[1] A jelentéskonstrukció kinek-kinek a fejében temérdek történeti és társadalmi asszociációból épül föl, és egyikük-másikuk logikai vagy empirikus ellentétben áll a többivel. Ezek a szubjektív komplexitások és ellentmondások, amelyek a környezet hasonló komplexitásait és ellentmondásait tükrözik, a közhivatalnokokat és a különféle ügyek szószólóit olyan retorikára ösztönzik, amely leegyszerűsíti a komplexitást, a közönségtámogatás elnyerése érdekében annak csupán egy-egy aspektusára összpontosítva. A harcban álló csoportok leginkább a hírközlő médiumok segítségével kínálhatják fel alternatív perspektíváikat és változó értelmezéseiket, állandó mozgásban tartva a közvéleményt.

A jelentésalkotás perspektívájának folyamatos változása azt sugallja, hogy a politikai ismeretek konstrukciója roppant dinamikus: a politikai eseményekkel kapcsolatos meggyőződések, észlelések, értelmezések és várakozások együtt változnak a gazdasági és a társadalmi helyzettel, a figyelem gyújtópontjával, a történeti és a fizikai perspektívával. Minthogy ezek a hatások viszont az őket megragadó nyelvtől is függnek, a szókincs, a metaforák és a szintaxis változásai módosulásokat tükröznek és gerjesztenek a jelentésekben.

Racionális stratégiák megtervezésekor biztosnak szoktuk venni a politika világának körvonalait és viszonylagos állandóságát. Cselekvés közben azonban ez a világ kaméleonszerűnek bizonyul: olyan fenyegetéseket, biztatásokat és perspektívákat vet fel, amelyek nem feltétlenül vannak összhangban a más helyzetben vagy más szemlélők által látottakkal. A környezet jótékony vagy kártékony jellegének, mások politikai jelentőségének és így a saját énképünknek ez a hullámzó rekonstrukciója a legfőbb következménye a hírek figyelemmel követésének – vagyis annak, ha szemmel tartjuk a politikai történések látványos forgatagát, amely ugyan a mindennapi élettől távol örvénylik, mégis fontosnak tűnik saját jólétünk és jó közérzetünk szempontjából.

[1] Lásd Ferrucio Rossi-Landi: *Linguistics and Economics.* Hága, Mouton, 1975; Raymond Williams: *Marxism and Literature.* Oxford, Oxford University Press, 1977. 21–44.

Utólagos megfontolások a kötetről

Úgy vélem, munkám legfőbb témái máig megőrizték érvényességüket: így például az, hogy a jelentés megszületésére, megalkotására összpontosítottunk; az, hogy a tisztségviselők és az elitek érdekei helyett a politikai cselekedetek kiváltotta értelmezésekkel foglalkoztunk; az, hogy a nyelvet a politikai cselekvés egyik formájaként kezeltük; hogy megvizsgáltuk a sokértelműség politikai jelentőségét és használatát; s végül az, hogy felismertük, miként tükrözi vissza és termeli újra a politika az értékesnek tartott javakhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeit.

George Herbert Mead szociálpszichológiája segítségemre volt annak elemzésében, hogy a társadalmi körülmények, a nyelv, a jelentés, a cselekvés és az önmeghatározás milyen értelemben konstituálják egymást. Ez a szemlélet összeegyeztethetetlen a társadalomtudományok fő áramával, összhangban van viszont a legutóbbi évtizedekben befolyásossá vált társadalomelméletekkel, amilyen a kritikai elmélet, a strukturalizmus és a posztstrukturalizmus. Ami az individualitást és annak elnyomását, ezt a súlyos problémát illeti, Mead munkájából és a jelen könyvből is az következik, hogy csak akkor tudjuk méltányolni és bátorítani az emberekben rejlő képességeket és lehetőségeket, ha tudatosítjuk, mi módon vannak a társadalmi szituációk az egyén segítségére abban, hogy önmagává váljék; ha tudatosítjuk, hogy az ember csak társadalomban és annak kényszereire, elnyomásaira reagálva fejezheti ki önmagát. Bár a jelen kötet a politikát illetően egészében véve borúlátó, az emberek és az események társadalmi konstrukciójára összpontosítva egy optimista üzenetet is hordoz: azok a viselkedési formák, amelyeket helytelenítünk, nem az emberi természet vagy a személyiség szerves részei, következésképp a társadalmi és gazdasági intézmények változásával meg is változhatnak. A politikai és társadalomtudományi diskurzusban ma is befolyásosabb szemlélet mind a „megátalkodottak" és hátrányos helyzetűek kudarcait, mind az elit sikereit a velük született egyéni intelligenciának és moralitásnak tulajdonítja, így racionalizálva a kifosztottak elnyomását és a privilegizáltak felemelését.

Egy szerző örömébe mindig üröm is vegyül, ha könyve húsz év után változatlan formában megjelenik, hiszen utóbb számos passzusát átírná vagy ki is hagyná. Hadd említsek néhány ilyet ebből a jelen kötetből.

Sapir klasszikus megkülönböztetésének az utaló és a sűrítő szimbólumok között nem tulajdonítanék különösebb figyelmet, ha az első fejezet megfelelő részét újra kellene írnom; kétlem ugyanis, hogy léteznek utaló szimbólumok. Minden, ami szimbólumként szolgál, szükségképpen egy sor gondolatot, érzést és érzelmet sűrít össze, mégpedig kinek-kinek másként. Jóllehet sem én, sem más szerzők, akik a kérdést tárgyalták, egyetlen tisztán utaló szimbólumot sem említettünk, ebből a hiányosságból mégsem vontam le azt az igen plauzibilis következtetést, hogy semmilyen szimbólum nem utalhat egy nem létező objektív valóságra.

Későbbi könyvemben, amely a *Political Language* [Politikai nyelv] címet viseli, úgy érveltem, hogy a valóságot olyan jelenségként érdemes értelmezni, amely interszubjektív ugyan, de pozitivista értelemben bizonyosan nem verifikálható. Mindaz, ami emberek egy csoportja számára valóságosnak látszik, politikai következményeiben igenis valóságos, függetlenül attól, milyen abszurdnak, csalókának vagy felháborítónak tekintik ugyanezt mások, más helyzetekben és más korokban. A valóság sokfélesége hozzátartozik a politikához, akárcsak a politika világának különféle értelmezéseit igazoló racionalizációk. Az emberek olyan valóságok közt cselekszenek, amelyeket maguk alkotnak meg saját maguknak, nem pedig abban a valóságban, melyet a megfigyelő konstruál meg a maga szempontjai szerint „objektívnek" vagy tudományosnak. A fenomenológiai szemlélet megkérdőjelezi az „utaló szimbólum" fogalmát, ugyanakkor rávilágít a sűrítő szimbólumok alapvető szerepére.

Fontos megszorításokat igényelnek a második fejezet azon elemzései, amelyek a formális szervezettség előnyeit taglalják, ha egy csoport politikai úton akar értékes javakhoz jutni. Az, hogy a szervezettség növeli a csoport befolyását, természetesen érvényes következtetés, amennyiben olyan csoportokról van szó, amelyek tekintélyes anyagi, státusbeli és képességbeli forrásokkal rendelkeznek. A kereskedelmi, szakmai és ipari csoportok azáltal maximalizálhatják a törvényhozásra és közigazgatásra gyakorolt befolyásukat, ha információkkal és szankciókkal felfegyverzett szervezetekbe tömörülnek. Ám a szervezettség mit sem segít a politikai ügyek elszánt hívein, ha híján vannak az erőforrásoknak. Így például a szegények és a fogyasztók kisszámú szervezetei jellemzően nem a befolyásolás, hanem a kooptálás, azaz a „felszívás" csatornái. Kivételek olyankor jelentkeznek, amikor a hatalomból kiszorultak szervezetei az egyetlen, számukra elérhető politikai erőforráshoz folyamodnak: bojkottok, sztrájkok vagy fizikai beavatkozás útján igyekeznek kikezdeni az állami és ipari szervezeteket. Ez a taktika gyakran vezetett engedményekhez – legalábbis alkalmazása idején.[2] Ilyesmire azonban ritkán kerül sor, mivel a hatalom nélküli tömegek kellően szocializáltak ahhoz, hogy tudják, a bomlasztási taktika törvénytelen, etikátlan és kockázatos. A csoportbefolyás alapjainak tárgyalása pontosabb lett volna, ha a szervezet helyett a társadalmi osztályt tekintettem volna a kritikus tényezőnek.

Összességében véve, könyvemnek jót tett volna, ha nagyobb mértékben támaszkodom marxista és fenomenológiai írásokra, amelyek a mindennapi tapasztalat és a tudat közti kapcsolat vizsgálatának különféle lehetőségeit kínálják.

Különösen szerencsétlen sorsra jutottak könyvem azon passzusai, amelyeket liberális reformok melletti érvekként értelmeztek egyes liberálisok, amihez persze el kellett tekinteniük a könyv explicit állításaitól és az alapvető konceptuális keretektől. Időnként úgy tüntettek föl, mintha azt sugallnám, hogy a hatalomból kiszorultak megsegítését célzó politikai intézkedések szimbolikus javakkal helyettesíthetik a valóságosakat. A szimbolikus és a valóságos javak ilyen dichotómiája figyelmen kívül hagyja a jelen könyv és más írásaim két hangsúlyos tézisét: (1) A szimbólum jelentése nem a szimbólumban rejlik, hanem a megfigyelőkben és azok társadalmi szituációjában. Ezek szerint az, hogy egy csoportot támogató politikai cselekedet szemfényvesztés-e, attól függ, hogy a megfigyelő a tettek mely összefüggéseire összpontosít, és függ az illető értékrendjétől is. Nincs olyan *objektív* értelem, amely alapján egy cselekedet szimbolikusnak, valóságosnak vagy bármi másnak tekinthető. (2) Nem létezik továbbá olyan objektív politikai „valóság" sem, amelyről a szimbólumok elterelhetik a figyelmet; az értelmezések és a jelentések a történészek és a társadalomtudósok értelmezéseitől függetlenül is alakítják a viselkedést (és fordítva).[3]

Aki különbséget kohol szimbolikus és valóságos között, az egy olyan felfogáshoz egyengeti az utat, amely szerint a vezetésben, a státusban, az adminisztratív végrehajtásban vagy a hatalom nélküli tömegek oktatásában bekövetkező változások majd eloszlatják a megtévesztéseket, és lehetővé teszik a reformista törvényhozás hatékony működését. Csakhogy minden munkám, kezdve a jelen kötettel, éppen az ellenkező következtetésre jut: a reformtörvénykezés és annak adminisztrációja jellemzően pont azoknak az egyenlőtlenségeknek és diszkriminációknak a fenntartásához járul hozzá, amelyekkel harcba száll. Ha szisztematikusabban ragadtam volna meg a nyelv, a társadalmi-gazdasági körülmények és a politikai elvek megvalósítása közti kapcsolatokat, radikális következtetéseimet nehezebb lett volna liberális szellemben átfogalmazni.

E korai munkámmal van egy másik, az iméntivel összefüggő probléma is: helyenként az idealizmus határát súrolja. A politikai kommunikációról írott munkák többségéhez hasonlóan könyvem időnként azt tűnik sugallni, mintha a nyelvben, s ennélfogva a gondolatok terén propagált változások önmagukban változásokat hoznának a viselkedésben. Ennek a szemléletnek rögtön nyilvánvalóvá válik a hibája, ha tudatosítjuk, hogy a nyelv, mint cselekvési forma, használatának materiális kontextusából és a vele asszociált más cselekedetekből nyeri a jelentését. Ezekből fakadnak a nyelv kudarcai, lehetőségei és interpretációi is. A nyelv önmagában nem alakíthatja a viselkedést, mert a nyelv önmagában nem létezik. Jelentésre mindig egy adott szituáció részeként tesz szert.

Le kell végre számolnunk az olyasféle, mélyen meggyökeresedett hiedelmekkel, mint például hogy az állam végtére az emberek vágyait tükrözi, ha tökéletlenül is. Nem szabad naivan szemlélnünk azokat a szövevényes összefüggéseket sem, ahogyan a nagydobra vert kormányzati lépések, az emberi cselekedetek és a javak tényleges elosztási mechanizmusai összefonódnak. A politikai tudósítások persze a napi szalagcímekkel változó dinamikus jelenségek figyelemre méltó kavalkádját kínálják: hírt

[2] Lásd Frances F. Piven – Richard A. Cloward: *Poor People Movements.* New York, Atheneum, 1977.

[3] A logikai pozitivisták egyenlőségjelet tesznek a szaktudományos eljárások révén előállított fenomének és a valóság között.

adnak választási győzelmekről és vereségekről, beszámolnak törvényhozási küzdelmekről és eredményekről, tudósítanak a vezetők soraiban és irányelveiben bekövetkezett változásokról, gazdasági tendenciákról, a bűnözés alakulásáról, oktatási eredményekről, környezetszennyezésről, az ország biztonságának külső és belső fenyegetéseiről stb. A politika forgatagáról szóló hírek áradata azonban éles ellentétben van a javak elosztásának statikus mintázatával: a forrásokhoz való hozzájutásban, a társadalmi helyzetben és a megpróbáltatásokban mutatkozó – faji, nemi, nemzeti, osztály- és más – egyenlőtlenségek tartósságával, függetlenül a rövid távú ingadozásoktól és a politikai intézkedésekről szóló hírektől.

Hadd vázoljak néhány variációt az említett témákra, a politikai hírek értelmezésével összefüggésben.

A politika színpadának konstrukciója

A politika tankönyvi meghatározásai, melyek arról szólnak, hogy „ki mit kap", vagy hogy a „javak elosztása autoriter módon történik", figyelmen kívül hagyják a politika fenomenológiai tapasztalatát. Az értékes javakat csakugyan a politika osztja el (rendszerint a bevett elosztási sémák alapján), ám a jelentős értéknövekmények többnyire nem-nyilvános adminisztratív intézkedésekből és vállalati akciókból fakadnak. Ezeket sokszor nem is szokás politikai döntéseknek tekinteni, inkább a véletlen, a jó szerencse, a sors, esetleg egyéni érdem vagy hiba következményeinek. Mindenesetre ez csupán kis része annak, amit a politika az egyének és csoportok számára jelent. A mindennapi tapasztalatban megjelenő politika: jelentősként tálalt sokértelmű események sorozata.

Vajon a hírek mely aspektusai vonják magukra a köz figyelmét és érzéseit, melyek adnak formát a politika megjelenő világának? A hírek a politika színpadának azon dimenzióit világítják meg, amelyek a hallgatóságra vonzerőt gyakorolnak: ezek pedig a politikai vezetők, az ellenségek, a problémák és a válságok. Ezek egytől egyig társadalmi konstrukciók, mert hiszen olyan gesztusok és diskurzusok szülöttei, amelyek hasonló észleleteket idéznek elő egymás számára fontos emberekben, és mert a politika nyilvánosan észlelt színpadának valamennyi említett aspektusa részt vesz a többi megteremtésében. A politika színpada más-más alakot ölt a különféle csoportok számára, sajátos aggodalmaik és ideológiák szerint, ezért a problémák, az ellenségek és a válságok egymásnak ellentmondó definíciói egyszerre vannak a színen, a politikai vezetők számára pedig egymásnak feszülő jelentések állnak rendelkezésre. Ezeknek a konstrukcióknak köszönhető, hogy a politika színpada morális szenvedélyektől, fenyegetésektől vagy éppen reményektől hangos. Mivel pedig a legkülönfélébb tisztségviselők, érdekcsoportok és közönségek társadalmi konstrukcióiról van szó, jól tesszük, ha nem tényekként, hanem szimbólumokként értelmezzük őket. Ezek a szimbólumok arra hivatottak, hogy hiedelmeket ébresszenek sajátos politikai világokról – elmondott és el nem mondott történetekkel, hősökkel, cselszövőkkel, vitákkal, fenyegetésekkel, kívánatos és nemkívánatos lépésekkel, jövőbeli kilátásokkal.

Mindennek kiszakíthatatlanul része az én konstrukciója is, hiszen a politika színpada és az egyes egyének önmaguk számára teremtett szerepei (az állam hűséges polgára, egy politikai vezető feltétlen híve, reformer, lázadó, szakadár, pártatlan megfigyelő stb.) egyazon konstrukció egymást kiegészítő oldalai: mindegyik meggyőződés felidézi és megerősíti a többit. De hosszú távon egyik sem feltétlenül állandó, hiszen mint már utaltam rá, a szituációnak vagy a figyelem gyújtópontjának a megváltozása egészen új politikai színpadot teremthet, megváltozott egyéni szerepekkel.

Az egyéni élet tartósabb jegyei bizonyos formát és kényszerűséget kölcsönöznek ezeknek a folyamatoknak. A legtöbb ember számára a legfőbb stabilizáló tényezők alighanem a viszonylagos jólét, a biztos jövedelem, az oktatás színvonala és a munkahelyi környezet. Ezeknek az elemeknek a befolyása általában mégis korlátozott. Üzletemberek statisztikailag jobban hajlanak a szakszervezetek, a rögzített minimálbér és a társadalombiztosítási rendelkezések elutasítására, mint a munkások, de persze mindkét oldalon akadnak kivételek. Gyakran előfordul, hogy a munkások olyan gazdaságpolitikát támogatnak, amely a vagyonosaknak kedvez, miközben a saját érdekeiket sérti; de éppígy a tehetősek közt is akadnak liberálisok és szocialisták.

Mindebből azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy az ideológiákra nem a közvetlen materiális helyzet, hanem az értelmezett látvány gyakorol döntő befolyást, noha a két hatás szorosan összefonódik. A munkások jellemzően kollégáikkal közös perspektívából figyelik a gazdasági, nemzetközi és más politikai folyamatokat, igazolva a statisztikailag szignifikáns forgatókönyveket és az említett ideológiai és fenomenológiai előrejelzéseket. Ez a perspektíva azonban éppúgy ösztönözhet számukra káros, mint előnyös lépéseket: választóként támogathatnak akár egy szakszervezet-ellenes elnökjelöltet is, vagy beletörődhetnek egy olyan külpolitikába, amelyik növeli a munkanélküliséget, és háborúba küldi a fiaikat.

Az utóbbi évtizedekben a politika forgataga sok amerikai munkást annyira elbódított, hogy a vietnami, salvadori és grenadai baloldali rezsimeket komolyabb ellenségnek tartják, mint a munkanélküliséget és csökkenő reálbéreket előidéző vállalati és kormányzati lépéseket, amelyek a saját megélhetésüket fenyegetik. Az ellenségek rangsorolása a kapcsolódó elképzelések egész rendszerét vonja maga után: hogy melyik vezető méltó a követésre, mely problémák érdemelnek figyelmet, s mely válságok adnak okot riadalomra. Ha egyszer egy konstruált politikai világ kiépült, egy ideig fenn is marad, mivel a vele összhangban lévő történetek és értelmezések gyökeret vernek az emlékezetben, az összeegyeztethetetlen elképzelések viszont figyelmen kívül rekednek és átértelmeződnek. A komoly ellenségek konstrukciója nemegyszer önbeteljesítő jóslatként működik, mert erősíti az ellenállást, és felgyorsítja az összetűzés eszkalációját.

A politika forgatagos világa, ahogy a fentiekben értelmeztük, biztosítja a racionalitásába vetett hitet, hiszen az egyszer rögzült előfeltevésekből már logikusan következnek a vezetőkre, a problémákra és a megfelelő lépésekre vonatkozó feltevések. Az előfeltevések, mint láttuk, problematikus konstrukciók, amelyek egy sajátos helyzetet és egy meghatározott társadalmi osztály gondjait tükrözik – a tapasztalatban mégis „tényekként" jelennek meg. Alvin Gouldner józan megállapítása szerint: ha egyszer eldöntöttük, mit tekintünk ténynek, biztos alapot nyertünk énünk és meggyőződéseink, észleleteink egész kapcsolódó rendszere számára.[4] Egyes amerikaiak Grenada 1983-as megszállását bölcs lépésnek tartották, mivel a szigeten tanuló amerikai orvostanhallgatókat – úgymond – az a veszély fenyegette, hogy a lázadók fogságába esnek, sőt „tény", hogy Kuba más latin-amerikai országok felforgatására katonai támaszpontot létesített a szigeten. Más amerikaiak és az európai kormányok többsége szerint a diákok nem forogtak veszélyben, és egyszerű turistaként távozhattak volna, ha akartak volna: a grenadai politikai zavargások nem annyira külső kommunista fenyegetést tükröztek, mint inkább belső társadalmi feszültségeket. A politikai tények észlelése inkább meggyőződések rendszerének sarokköve, mintsem megfigyelés; ezért váltanak ki ugyanazok a híradások szögesen ellentétes ténybeli feltevéseket. Az a széles körben propagált és elfogadott nézet, miszerint a híradások többé-kevésbé objektív beszámolók, nem csupán a hírek értelmezését változtatja át „ténnyé", hanem az olvasót és a tévénézőt is tárggyá redukálja. Ez a felfogás a hírek készítőit és fogyasztóit egyaránt arra biztatja, hogy mondjanak le kritikai érzékükről, mivel ez a sajátosan emberi képesség csak eltorzítja az objektív megfigyelést és tudósítást. Az emberek így megszűnnek szubjektumként létezni: a hírekhez hasonlóan maguk is objektummá válnak, lemondva az tudatos gondolkodásról, az érzésekről és az értékelésről.

Ez a következtetésünk szorosan összefügg a történelemnek mint a tudat forrásának az elutasításával, akár a marxi értelemben, akár abban a prousti értelemben is, mely szerint kizárólag az emlékezésben teremtjük meg a valóságot. A holt anyagok az idő múlásával elbomlanak, a szellem számára azonban az idő nem a pusztulás principiuma, hanem az a közeg, amelyben a múltat rekonstruálva megalkotjuk a jelent. Ha a mindenkori világ bármely változatát objektíven leírhatónak fogadjuk el, megfeledkezünk arról, hogy mindegyik változat a történelem értelmezésétől függ. Ez azt jelenti, hogy a *status quót* elkerülhetetlennek vagy jogosnak tartjuk, és nem ismerjük fel, hogy ez a következtetés a mindenkori uralkodó ideológia szülötte.

[4] Lásd Alvin Gouldner: *The Coming Crisis of Western Sociology.* New York, Basic Books, 1970. 43–44, 483–487.

Hírek és vélemények

A politikai vezetők és érdekcsoportok mindennapi nyelvhasználatának vizsgálata újabb fényt vet a kérdésre. A politikusok, a tudósítók és az érdekcsoportok úgy festik le az eseményeket, hogy az meggyőzze a hallgatóságot. Ebben az alapvető értelemben inkább maga a hallgatóság teremti a hírekben elhangzó történeteket, mintsem fordítva. Reagan szociális megszorításai, akárcsak Roosevelt szociális programjai olyan embereknek szóló szövetségi nyilatkozatok voltak, akiknek a rokonszenvére számítani lehetett. Ha nincsen fogékony, hangját halló vagy cselekvésre buzdítható közönség, önkényes politikai lépéseket egyetlen politikus sem kockázat. Az események interpretációja mindig csoportérdekeket tükröz.[5] A politikailag lényeges események kommunikációjában a nyilvános támogatás megléte vagy megalapozott reménye ad értelmet a politikai diskurzusnak. Az újdonságok kezdeményezői a potenciális közönséget tekintik a maguk számára „szignifikáns másiknak": a hallgatóság félelmeinek, reményeinek és érdekeinek perspektívájából szemlélik és ábrázolják a tervezett lépéseket.

A közönségeknek való ilyen megfelelés első megközelítésben akár pluralizmusnak is tűnhet, pedig mindez inkább a pluralista édenkert ellentéte. Egy csoportnak és a pozícióját tükröző kommunikációnak a hatékonysága attól függ, hogy képes-e a csoport koncentrált cselekvésre saját igényei kielégítése érdekében, s hogy tudja-e szankcionálni azokat a hivatalnokokat, akik nem támogatják. A számbeli és a választói többség nem gyakorol ilyen szankciókat – könyvünkben erről a második fejezet vége felé részletesebben is szó esett. Igazi befolyása a pénz és az információk feletti ellenőrzésnek van, továbbá azoknak a forrásoknak, amelyek az elszántan cselekvő kisebbségek félelmeinek kihasználásából fakadnak.

A majdani jóléttel vagy veszélyekkel kapcsolatos várakozásoknak döntő szerepük van a politika nyelvében: ez a nyelv ugyanis nagyrészt olyan ígéretekből áll, amelyeket a szónok által támogatott ügy, politikai irányvonal vagy jelölt hivatott teljesíteni. Az ígért javak többnyire igen homályos kifejezésekben öltenek alakot: ilyen a „béke megóvása", a „haladás előmozdítása", az „ifjúság nevelése", a „kommunizmus terjedésének megakadályozása", a „demokrácia előmozdítása" (más országokban), „ezeréves birodalom" megalapítása vagy a „*Manifest Destiny*"[6] valóra váltása. A sokértelmű kifejezések egy olyan társadalom elégedetlenségét tükrözik, amelyben a javak egyenlőtlenül oszlanak meg. A szorongásokkal teli polgárok egy olyan jövő ígéretét akarják hallani, amelyben a jelen fonákságai semmivé foszlanak. Ha az ígéret kellően sokértelmű, akkor a különféle csoportok más-más értelmet olvashatnak ki belőle. A ho-

[5] Vö. Arthur F. Bentley: *The Process of Government.* Principia, Ind., Principia Press, 1908 (újranyomva 1949).

[6] John L. O'Sullivan jelszava (1845): az amerikaiak „nyilvánvaló rendeltetése", hogy az egész kontinensen uralkodjanak. *(A ford.)*

mályos politikai nyelv hatékonyan fejezi ki a különféle törekvéseket, elégedetlenségeket és vétkeket.

De vajon milyen szempontból hatékonyan? Nos, nem az ígért célok: a béke, a biztonság megteremtése szempontjából, és nem a nirvána egyéb retorikai frázisainak megvalósítása szempontjából, amelyek pontosan azért maradnak századokon át politikailag hatásosak, mert sohasem válnak tartósan valóra. Politikai vonzerejüket éppen törékenységüknek köszönhetik. Szerepük annyi, hogy támogatást szerezzenek az állítólag boldogabb jövő útját egyengető kormányzati döntéseknek. Ezek az „eszközök" jobbára a jelen egyenlőtlen megoszlású áldozatkényszerei: szociális megszorítások; a polgári szabadságjogok korlátozásai; takarékossági költségvetések; a munkanélküliség, a megélhetési költségek és az adók növekedése; általános sorozás; háborús áldozatok. Az akciókat támogató hivatalnokok és érdekcsoportok úgy tekintenek mindezekre, mint a vágyva vágyott, de meglehetősen homályosan meghatározott majdani előnyök elérésének eszközeire. A politika nyelvében a távoli előnyök igen elevenek és látványosak, míg az életet közvetlenül érintő intézkedések átmenetiek és merőben instrumentálisak.

A politikai célok megfogalmazásai erőteljes szimbólumok. Ezek a célok nem „végcélok", mivel az ígért világ soha nem érkezik el: eredményük annyi, hogy a nagyközönség belenyugszik a mindenkori áldozatokba. A racionális választás elméletének és a döntéselméletnek végcélokhoz és eszközökhöz igazodó nyelvhasználata, továbbá a mindennapi politikai diskurzusok szokásos nyelvezete kifinomult és hatásos, de jobbára nem szándékolt eszköze az egyéni áldozatokba és az egyenlőtlenségek fennmaradásába való beletörődés ösztönzésének. A politikai célok megfogalmazásainak bódító ereje hatással van az értelmezések, az önmeghatározások és a cselekedetek alakulására.

Politikai visszaélések a sokértelműséggel

Minden sűrítő szimbólumra jellemző a sokértelműség és az érzelmi hatás: és kétségtelen, hogy minél sokértelműbbek és érzelemdúsabbak, annál erősebben befolyásolják a jelentést. Ha egyszer felismertük a nyelv, a politikai vezetők, az intézmények és minden egyes politikai tényező jelentéseinek a bizonytalanságát, akkor már nekifoghatunk azon jelentések elemzésének, amelyeket különféle helyzetekben és különféle csoportok számára az említettek hordoznak. Ám a mindennapi életben és a tudományos kutatásban egyaránt nagy a kísértés, hogy egyértelműséget és bizonyosságot akarjunk: hogy feltárjunk olyan indikátorokat, amelyek megmutatják, „valójában" mik is a különféle szerveződések és programok céljai, mit is akarnak a vezetők „tulajdonképpen", milyen cselekvéssor „igazságos" vagy „konzervatív", s hogy milyen stratégia milyen eredményekre vezet. Ha egy sokértelmű létezőt (vagy nem-létezőt,

amilyen az állam) úgy definiálunk, mintha egyértelmű lenne, az már eleve politikai aktus, ahogy ezt a végcélok–eszközök nyelve kapcsán az imént említettük. Ha eltekintünk mindazoktól a leplezésektől, misztifikációktól, ellentmondásoktól, véletlenektől és nem szándékolt következményektől, amelyekből az egyéni és a politikai cselekvés valójában áll, a csalóka egyértelműség valós okoknak fogja mutatni a racionalizációkat, s ezáltal legitimálja mindazokat, akik akár a kiváltságaikat, akár a hátrányos helyzetüket racionalizálják.

A kormányprogramok sikerének vagy kudarcának, ezáltal pedig a politikusok és a hivatalnokok kompetenciájának az értékelése többnyire csalóka egyértelműségre épül, kinek-kinek a politikai értékrendjével összhangban. Az emberek rendszerint szögesen ellentétes következtetésekre jutnak a vitatott intézkedések sikerességéről vagy sikertelenségéről, s az ilyen viták hosszan el szoktak húzódni. Az egyes intézkedések támogatói és ellenzői más-más indikátorokat emelnek ki: az egyik oldalon csalóka jólétről, a másik oldalon az alultápláltság visszaszorításáról beszélnek; az egyik oldalon a fokozódó drágulást, a másik oldalon a munkanélküliség növekedését emlegetik. Az „empirikus indikátorok" megválasztása óhatatlanul értékrendet tükröz. A hírek látványos forgataga megszilárdítja az elkötelezettek perspektíváját, és megingatja a bizonytalankodókat – miközben fenomenológiailag az események objektív beszámolójának látszik. A legmélyrehatóbb elemzői stratégia alapja, hogy felismerjük a hírek sokértelműségét.

Egy másik, az előbbivel összefüggő bizonytalanság is áthatja a politikai folyamatokat: soha nem tudhatjuk biztosan, milyen mértékű támogatást vagy elutasítást élvez vagy szerezhet egy-egy program. Mivel a vélemények konstrukciók, ráadásul változékony konstrukciók, ezért nincsenek megbízható indikátoraik. A közvélemény-kutatás a bizonytalanságok egyértelműségekre redukálásának egyik eszköze.

A megkérdezett személyek absztrakt módon ki vannak szakítva mindennapi életükből és a közös politikai vitákból és cselekedetekből. Véleményük ezért szintén merő absztrakció – nem feltétlenül van köze bármilyen magatartáshoz, amelyet felmérésen kívüli politikai tevékenységeik során bármikor, például választások alkalmával, tanúsítanának. Ebben a mesterséges helyzetben a kinyilvánított vélemény függ a kérdésekben eleve benne rejlő „hívószavaktól", egyes múltbeli helyzetek változó emlékeitől, valamint a jövővel kapcsolatos forgandó várakozásoktól. A felmérések olyan számokat generálnak, amelyek dramaturgiailag kemény tényeknek, ismeretelméletileg viszont változékony képzelgéseknek látszanak. A politika alakulása ebből a szempontból is elkülönül az emberek többségének érdekeitől és tevékenységeitől, miközben persze az általános beavatottság meggyőződését kelti.

Az alternatív nézőpontok társadalmi konstrukciója

A politikai élet forgatagának külső szemlélői számára akadnak bizonyos fogódzók a „szignifikáns mások" kiválasztásában. A politikai viszonyulás legáltalánosabb formája azon alapszik, hogy az ember osztja a közvetlenül érintettek érdekeit vagy érzéseit – a jóléti politikára például a magas adók és a csalások miatt aggódók nézőpontjából tekint, vagy olyanokéból, akik érzékenyek a szegénység testi gyötrelmeire és morális méltatlanságára. Egészen másfajta viszonyulás jellemzi azokat, akik történelmi perspektívából igyekeznek megérteni önmagukat, s szántszándékkal a lehető legjobban eltávolodnak saját közvetlen érdekeiktől és szenvedélyeiktől. Ez nem jelent tárgyilagos elfogulatlanságot, hiszen az „elfogulatlan objektivitás" elérhetetlen pozíció: nem egyéb, mint a magabiztosság racionalizációja. A viszonyulásnak ez a formája inkább egy sajátos viszonyulási forma kialakításának a stratégiája – nevezetesen az elemzőé, aki a közvetlenül érintettek szerepátvételi mintázatait akarja feltárni. Alfred Schütz, a fenomenológus gondolkodó úgy véli, hogy a közvetlenül érintettek társadalmilag felkínált „konstrukciók" készletéhez igazítják cselekvéseiket, míg a társadalomtudósok „másodfokú konstrukciókat" alkalmaznak, vagyis olyanokat, amelyek képesek azonosítani az első fokú tipizációk sémáit.[7]

A politikai ügyekben való közvetlen érintettség és a tudatos távolságtartás észlelete közti különbség nem empirikus, hanem analitikus különbség. Nem az érintett és az elfogulatlan emberek ellentétéről van itt szó, hanem a szituációk osztályozásának egyik lehetőségéről. Időponttól és szituációtól függ, hogy az ember milyen módon, éppen mennyire viszonyul a politikához. E mély értelmű fenomenológiai kontrasztot úgy érthetjük meg a legjobban, ha megvizsgáljuk a kétféle viszonyulás néhány általánosabb esetét.

Vegyük szemügyre a racionalitás és a kreativitás szerepét a közélet alakulásában. Tetteik végrehajtásában és igazolásában a közhivatalnokok és más érdekeltek öntudatlanul is racionális emberként határozzák meg magukat, akik a megfelelő tények fényében érlelték ki a véleményüket. Mindaddig, amíg egyes egyénekről és az ő reakcióikról van szó egy adott probléma kapcsán, az egyéni választásnak, okoskodásnak és kreativitásnak ez a kihangsúlyozása jogosult is, hiszen az egyén nyilván a számára látható tényekkel összhangban cselekszik.

Ha azonban figyelmünket a hosszú távú alakulásokra és egyének sokaságának cselekvésére fordítjuk, a körültekintően megválasztott új perspektíva más felismeréseket kínál. Kiderül, hogy a hasonló helyzetben lévő emberek politikai tetteikben is jellemzően hasonló módon reagálnak – olyan szerepeket játszanak, amelyek megjósolhatónak, sőt sokszor banálisnak bizonyulnak, és a legcsekélyebb egyéni megfontolást sem tükrözik.

[7] Alfred Schütz: *Collected Papers, I: The Problem of Social Reality.* Szerk. Maurice Natanson. Hága, Mouton, 1962. 59.

Éppen a politika élet forgatagának a banalitása és ritualizmusa az, amit a mindennapi politikai nyelv elleplez, amikor a racionalitásra és a választásra összpontosít. E két jellegzetességről a tudományos munkák igen ritkán vesznek tudomást, pontosan azért, mert a társadalomtudósokat ugyanazok a perspektívák és érzelmek tartják fogva, mint a többi, közvetlenül érintett politikai résztvevőt. A politikai tettek és kijelentések igen nagy része azonban lényegében ugyanazokat a forgatókönyveket játssza újra, amelyeket már oly sokszor eljátszottak és hasonló helyzetekben még oly sokszor el fognak játszani, mivel a szituáció meghatározza azt a közönséget, amelynek a szavak és a tettek szólnak, s amelynek a várakozásai befolyásra tesznek szert.

A más országokat lerohanó államok vezetői igyekeznek eloszlatni mind a hazai, mind a külföldi lakosság gyanakvását, hogy soviniszta, imperialista vagy elnyomó hadműveletről lenne szó. Az agresszor védekezése ezért jól megjósolható, legyen szó akár Hitlerről, akár Brezsnyevről vagy Reaganről: a támadó ország polgárait meg kell védeni; a jog, a rend vagy a demokrácia veszélyben forog, ezért helyre kell állítani; a hazát a nemzetközi kommunizmus – vagy éppen a kapitalista imperializmus – terjedése fenyegette; a bennszülött lakosság vagy a helyi hatalom hívta be a megszállókat.

A politikai folyamatok nyilvános fázisainak és a publicitást nyert ügyeknek a többségét hasonló stilizált beszéd- és cselekvésmód jellemzi: a lázadókat a külső ellenség megtévesztett áldozatainak szokás tekinteni; az amerikai elnökök a második világháború óta támogatni szokták a katonai kiadások növelését (függetlenül választási ígéreteiktől); a rendőrség időről időre elutasítja és, ha teheti, megkerüli a procedurális polgári jogi intézkedéseket; a gazdaságpolitikai intézmények fogékonynak bizonyulnak az illetékességi körükbe tartozó csoportok érdekeire. Az indoklásnak és igazolásnak ezek a formái és lépései éppily stilizált nyilvános reakciókat váltanak ki az ellenfelekből. A politikai érvelés ésszerűsége, racionalitása és kreativitása a megfigyelő konstrukciója. Azok az érvek, amelyek az abortusz ellenzői szemében a racionalitás megnyilvánulásai, a politikai ellenfelek számára minden logika és moralitás tagadásai.

A nyilvánosságot kapott politikai folyamatok sematikus jellege kulcsot kínál a politikai „színpad" funkciójának megértéséhez. Hatásait, ha nem is feltétlenül a szándékait tekintve inkább van szó dramaturgiáról, mint politizálásról. Minden drámához hasonlóan ez a látványosság is úgy van megkonstruálva, hogy közönség elé kerülhessen. A jól megjósolható gesztusok ritualisztikus forgalma egy pluralista közélet jelentését közvetíti, amelyben a tisztségviselők, az érdekcsoportok és a polgárok igazolják egymásnak saját álláspontjukat, s ezáltal megszületik a különféle érdekek kompromisszuma vagy egyetértéses rendje. Az embernek az a benyomása, hogy a problémák és az ügyek folyamatosan változnak, a döntések előkészítésében és végrehajtásában kreativitás érvényesül, a politika dinamikus színpada pedig a legkülönfélébb érdekeket tükrözi.

Azok a tényleges politikai lépések, amelyek közvetlenül befolyásolják az emberek életét, javarészt nem nyilvánosak, hanem sokszor technikaiak vagy titkosak. Ilyenek a katonai hadműveletekkel kapcsolatos döntések, az egyes bűnesetek kezelésének szigorát illető államügyészi döntések, de ilyenek a közvetlen vagy közvetett állami támogatások megváltoztatását célzó elhatározások is. Az ilyesféle kormányzati lépések meghatározzák az emberek életminőségét, ezekre mégis kizárólag szakértőknek van rálátásuk. Ezzel szemben a választásokkal, a vitás törvényekkel, bírósági ítéletekkel kapcsolatos újsághírek, a közigazgatási hivatalnokok sajtónyilatkozatai nem befolyásolják az emberek jövedelmét, szabadságát, státusát vagy hátrányait, ugyanakkor mélyreható változásokat okozhatnak életviláguk fenomenológiájában.

A banalitások és az újra és újra igénybe vett ősi forgatókönyvek segíthetnek megbénítani a tiltakozást és lecsillapítani a változások iránti vágyat: részben azáltal, hogy a pluralista és dinamikus közélet kétséges benyomását keltik, részben pedig azáltal, hogy elaltatják az ember kritikai érzékét, ahogy Orwell is megállapította fentebb idézett híres esszéjében. A nyilvánosság olyan „színészek" segítségével konstruálja meg saját látványosságait, akik jól megtanulták a szövegüket, s így olyan kalitkát konstruál, amely mind a szellemet, mind a politikai cselekvést megbénítja.

A legitimitás és az elutasítás konstrukciója

A tőke első kötetében, az „árufétisizmusról" szóló nagy hatású esszéjében Marx a valóság szimbolikus konstrukciójának egyik paradigmatikus esetét elemzi. Kimutatja, hogy az áru tele van „metafizikai csalafintaságokkal és teológiai szeszélyekkel", noha „első pillantásra magától értetődő, mindennapi dolognak látszik". Azt a kérdést elemezve, hogy mi kölcsönöz az áruknak csereértéket, Marx kifejti, hogy „az emberek meghatározott társadalmi viszonya az, ami itt számukra dolgok viszonyának fantasztikus alakját ölti magára".[8]

Ha pénzt cserélünk árura, az a „fétisizmus" egyik formája, mert az igazságos csere látszata elfedi a munkások, vállalkozók, eladók és vásárlók egyenlőtlen társadalmi viszonyait, amelyek az áruk – beleértve a munkaerő – árát megszabják. Az árucsere oly módon legitimálja a gazdasági és társadalmi intézményeknek azt a rendszerét, amelyből fakad, hogy elleplezi a kizsákmányolást, szabad felek igazságos cseréjének látszatát konstruálva.

E csalóka következmény alaposabb elemzése segíthet megérteni a politikai szimbolizációra általában is jellemző misztifikáció némely formáját. Az emberek a kétes jelenségeket (ez esetben az árucserét) olyan jelentéssel ruházzák fel, amely racionalizálja cselekedeteiket, státusukat és ideológiájukat. Egy ideológia akkor tartható fenn

[8] Karl Marx: *A tőke*. Budapest, Szikra, 1949. 1. köt. 81–95.

a legbiztosabban, ha nem szubjektív véleményekből, hanem az általunk lakott világ természetéből látszik fakadni. A társadalmi világ jellemzésére nap mint nap használt szavak különösen általánosak, feltűnésmentesek és homályosak; nem meglepő, hogy ezek a politikai világok konstrukciójának alapvető építőkövei. Ki-ki a maga előfeltevéseit értelmezi bele az olyan szavakba, mint az „igazságosság", „részvétel", „szabályozás", „demokrácia", „szegénység", „kommunizmus", „elnyomás" és „terrorizmus". Minden ilyen fogalom azt jelenti, amire megalkotóiknak szükségük van ahhoz, hogy megerősítsék saját ideológiáikat, és igazolják saját szerepeiket; következésképp a különféle jelentések ütköznek egymással. Azok a gondolati tartalmak, amelyeket az emberek ezekbe a homályos verbális szimbólumokba vetítenek bele, olyan „valóságokká" válnak, amelyek alakítják és gátolják saját teremtőik cselekedeteit és gondolatait, elfedve, hogy konstrukciókról van szó.

A verbális nyelv az életvilág egyik igen rugalmas és mindent átható alkotóeleme, de környezetünk számos más eleme ugyanilyen szimbolizációs folyamatok révén erősíti meg konstrukcióinkat. A fizikai és építészeti terek például szintén befolyásolják a politikai észlelést. Még ha egy magánzárka ugyanúgy fest is, mint egy matematikus dolgozószobája, az utóbbi helyiség méltóságot és kreativitást sugall, míg az előbbi minden ilyesmit megtagad lakójától. A különféle terek azt jelentik, amit az emberek beléjük értelmeznek, jelentésük pedig, megfordítva, erősíti a tekintélyt, az autonómiát, a legitimitást, a kompetenciába vetett bizalmat, az énképet – vagy mindezek ellentétét.[9]

A híradások ugyanebben az alapvető értelemben sűrítő szimbólumok. A hírek – legyen szó egy atomerőmű megépítéséről, egy abortuszellenes törvényről, általános sorozás elrendeléséről – kinek-kinek mást jelentenek, s minden egyes jelentés valamilyen ideológiát legitimál. A hírek áradata ezért serkenti az egyes egyén világának konstrukcióját. A hírekben hallottak olyan eseményeket tartalmaznak, amelyek magától értődő, mindennapi jelenségeknek látszanak, jóllehet a marxi értelemben vett fétisizmus hordozói.

Nehéz átlátni, miként hatnak át mindent ezek a konstruált társadalmi világok, hiszen az emberek napi tevékenységei itt zajlanak. Legtöbbször úgy gondoljuk, hogy az események és a folyamatok minden megfigyelő számára ugyanazt jelentik. Nemigen merül fel bennünk, amikor az éppen zajló vagy a múltból felidézett eseményekről töprengünk, hogy azok nem egyszerűen csak megtörténtek – hogy jelentésük a mi nyelvünk és saját helyzetünk konstrukciója, s hogy az események és mi magunk is folyamatos rekonstrukció eredményei vagyunk.

Tudatipar című gondolatébresztő könyvében Hans Magnus Enzensberger azt írja, hogy „aki nem képes a dialektikus gondolkodásra, kudarcra van ítélve, ha nekivesel-

[9] Az építészeti tér politikai szimbolizmusáról lásd Murray Edelman: Space and the Social Order. *Journal of Architectural Education*, 32 (1978. november): 1–9.

kedik ennek a kérdésnek".[10] Ez a mondat jól kifejezi rövid esszém implicit tartalmát: egyértelműség és sokértelműség, közvetlen érintettség és tudatos távolságtartás, dinamikus látvány és statikus haszonmegoszlás, a nyelv mint eszme és a nyelv mint cselekvés, a dolgok mint tények és a dolgok mint szimbólumok ellentéteit. Egyelőre nem sokat tudunk ezen antitézisek természetéről és meghaladásuk formáiról. Nagy kihívás, hogy gyarapítsuk ezt a tudásunkat: tanulással, felismerésekkel, a misztifikáló politikai intézmények áldozataiért vívott küzdelemmel – mert gyakorlat és elmélet különbsége valójában nem is ellentét.

[10] Hans Magnus Enzensberger: *The Consciousness Industry.* New York, Seabury Press, 1974. 14.